

Günümüzde Belâgatın İkincilleşme Sorunu ve Reşîd Rızâ'nın Tedellî-İslah Vizyonu

Evren Torbalı ¹

Öz

Bu çalışma, belâgat ilminin klasik dönemde sahip olduğu miftâhu'l-ulûm konumunu büyük ölçüde kaybettiği ve seçilmiş ilahiyat fakültelerinin müfredatları üzerinden takip edilebildiği üzere ders saati, kredi yükü, zorunluluk statüsü ve süreklilik bakımından çoğu örnekte ikincil bir konuma yerleştiği tespitinden hareket etmektedir. Bu problemi tartışmak üzere, XX. yüzyıl İslâm düşünürlerinden Reşîd Rızâ'nın belâgatın Sekkâkî-Kazvîni-Teftâzânî çizgisinde tedellî ettiği ve meleke kazandırma işlevini yitirdiği yönündeki eleştirileri analitik bir okuma zemini olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede Rızâ'nın *el-Menâr*'daki yazıları "tedellî", "şerh-hâşiye geleneği" ve "ilim-amel bütünlüğüne dayalı tatbikî ihyâ" temaları doğrultusunda incelenmektedir. Çalışma, Rızâ'nın tarihsel tedellî ve meleke kaybı tezini bütünüyle benimsememekle birlikte onun meleke kazandırmaya dönük tatbikî belâgat öğretimi önerisinin günümüzdeki ikincilleşme sorununu aşmada dikkate değer bir imkân sunabileceğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte bu imkânın işlerlik kazanması, belâgat derslerinin dönem sayısı, haftalık ders saati ve program sürekliliği bakımından güçlendirilmesine ve Rızâ'nın tatbikî pedagojisinden ilham alan metin merkezli öğretim modellerinin uygulanmasına bağlı görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, İkincilleşme, Tedellî, Reşîd Rızâ, Tatbikî Pedagoji.

Torbalı, Evren. "Günümüzde Belâgatın İkincilleşme Sorunu ve Reşîd Rızâ'nın Tedellî-İslah Vizyonu". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (01 Haziran 2026): 775-799. <https://izlik.org/JA46XN49XK>.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1838338>

Geliş Tarihi	08.12.2025
Kabul Tarihi	11.06.2026
Yayın Tarihi	30.06.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

1 Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı, Burdur, Türkiye, etorbalı@mehmetakif.edu.tr, ORCID:0000-0002-9809-8960

The Marginalization of Arabic Rhetoric in the Modern Era and Rashîd Ridâ's Vision of Decline and Reform

Evren Torbalı¹

Abstract

This study examines the contemporary marginalization of balâgha by reading selected theology curricula in Türkiye together with Rashîd Ridâ's critique of rhetorical decline. It first shows that, in many programs, balâgha is represented through limited course hours, low credit load, elective status, or weak curricular continuity, despite its classical role as miftâh al-'ulûm. It then analyzes Ridâ's writings in al-Manâr under three themes: tedellî, criticism of the sharh-hashîya tradition, and practical revival grounded in the unity of knowledge and practice. The study does not fully endorse Ridâ's thesis of historical decline; rather, it treats his discourse as an analytical lens for rethinking current pedagogical limitations. It argues that his model of text-centered and practice-oriented balâgha instruction may help overcome marginalization, provided that course duration, weekly hours, and curricular continuity are strengthened.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Marginalization, Tedellî, Rashîd Ridâ, Practical Pedagogy.

Torbalı, Evren. "The Marginalization of Arabic Rhetoric in the Modern Era and Rashîd Ridâ's Vision of Decline and Reform". *Türkiye Journal of Theological Studies* 10/2 (01 Haziran 2026): 775-799. <https://izlik.org/JA46XN49XK>.
<https://doi.org/10.32711/tiad.1838338>

Date of Submission	08.12.2025
Date of Acceptance	11.06.2026
Date of Publication	30.06.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Arabic Language and Rhetoric, Burdur, Türkiye, etorbali@mehmetakif.edu.tr, ORCID:0000-0002-9809-8960

Giriş

Belâgat, klasik İslâm ilim geleneğinde Kur'ân'ın i'câzını (ifade mûcizesini) kavramada temel bir anahtar ve ilmî düşüncenin teşekkülünde kurucu bir disiplin olarak konumlandırılmıştır.² Lafız ile mânayı nazmî (lafız-mâna tertibi ve anlam örgüsü) bir bütünlük içerisinde ele alan bu disiplin, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi temel İslâmî ilimlerin anlam üretim süreçleriyle yakından ilişkilendirilmiştir. Câhiz'in (ö. 255/869) beyan anlayışı, Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) nazm nazariyesi³ ve Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) lügat-tefsir sentezini yansıtan *el-Keşşâf*⁴, belâgatın hem teorik derinliğini hem de tatbikî yönünü sistematik bir çerçeveye kavuşturmuştur. Klasik dönemde medreselerde bu anlayış doğrultusunda belâgat dersi okutulmuş, günümüzde de bazı geleneksel kurumlarda bu çizgi kısmen devam etmektedir.

Klasik dönemden itibaren güçlü bir kurumsal omurga kazanan belâgat ilmi, modernleşme süreciyle birlikte farklı bir akademik ve pedagojik bağlam içinde yeniden konumlanmıştır.⁴ Modern dönemde disiplin, klasik ilim tasnifindeki merkezî işlevini sürdürme iddiasını korumakla birlikte kurumsal temsil bakımından daha sınırlı ve yer yer parçalı bir görünüm arz etmektedir. Bu durum, belâgatın Kur'ân'ın i'câzını kavramadaki teorik rolünün çağdaş müfredat yapıları içinde hangi düzeyde karşılık bulduğu sorusunu ortaya koymaktadır. Müfredatlarda belâgatın çoğu zaman Arap dili öğretiminin bir bileşeni şeklinde ele alınması,⁵ disiplinin tarihsel olarak üstlendiği kurucu rol ile mevcut kurumsal konumu arasındaki mesafenin analitik olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Zira belâgat, İslâmî ilim geleneğinde yalnızca tamamlayıcı bir alan olarak değil, Kur'ân'ın mûcizevî üslûbunu kavramayı mümkün kılan temel ilmî zeminlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede disiplinin müfredat içindeki görece sınırlı konumu, öğrencilerin belîğ metinlerle kurdukları doğrudan temasın kapsamı ve niteliği bakımından önem taşımaktadır. Belâgat öğretiminin sürekliliği ve program içindeki ağırlığı ile i'câzı kavramaya yönelik zihinsel mekenin gelişimi arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu sorusu, pedagojik olduğu kadar epistemolojik bir mesele olarak da ele alınabilir. Rızâ'ya göre bu mekele, yalnızca kural bilgisine sahip olmayı değil, sözün ruh üzerindeki tesirini mümkün kılan estetik ve idrakî bir yetkinliği ifade eder.⁶ Nitekim dilde etkilenme gerçekleşmediğinde sözün tesir gücü kaybolur; bu durumda söz ikna edici olsa bile ikna edemez, öğüt niteliği taşısa bile ibret veremez, sevindirici olsa bile sevinç uyandıramaz, hüznü olsa bile üzüntü doğuramaz.⁷ Belâgatın bu konumu, tarihte "miftâhu'l-'ulûm"⁸ olarak nitelenen

² Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî el-Hanefî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Na'îm Zerzûr (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987), 7; Zafer Kızıklı, "Arap Dili Belâgat Bilimine Kurumsal Bir Yaklaşım", *İslâmî Araştırmalar* 24/1 (2013), 24.

³ Bu konuda geniş bilgi için bk. Kadir Kınar, "Abdulkâhîr el-Cürçânî'nin Nazm Teorisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/13 (2006), 65-101; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Abdülkâhîr el-Cürçânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/247-248; Hulusi Kılıç, "Delâilü'l-'i'câz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/114-115; Numan Konaklı, "İ'câzû'l-Kur'ân Fikri: Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/43 (2012), 251-290.

⁴ Mehmet Şahin, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze İlahiyat Fakültelerinde Arap Dili Belagati Öğretimi* (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 50-59.

⁵ Kızıklı, "Arap Dili Belâgat Bilimine Kurumsal Bir Yaklaşım", 24.

⁶ Muhammed Reşîd Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, ts., 1/101; 26/345.

⁷ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 15/321.

⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 7.

disiplinin modern akademik yapı içindeki yerinin yeniden analiz edilmesini gerektiren bir problem alanı olarak belirginleşmektedir.

Modern yükseköğretim müfredatlarında belâgatın kurumsal konumunu somut veriler üzerinden değerlendirmek amacıyla, Türkiye'deki seçilmiş ilahiyat fakültelerinin lisans programları amaçlı örnekleme yöntemiyle incelenmiştir.⁹ Fakülteler belirlenirken amaçlı örnekleme kapsamında maksimum çeşitlilik ilkesi gözetilmiş; belâgat derslerinin uzun süreli zorunlu öğretim, kısa süreli zorunlu öğretim, tek dönemlik temsil, seçmeli ders statüsü ve müstakil dersin bulunmadığı programlar içindeki farklı konumlanmış biçimleri birlikte dikkate alınmıştır. Bu örneklem, Türkiye'deki bütün ilahiyat fakültelerini kapsayan nicel bir tarama veya ülke geneline ilişkin istatistiksel genelleme iddiası taşımamakta; belâgat derslerinin program içindeki farklı temsil biçimlerini ve kurumsal ikincilleşme eğilimlerini betimleyen karşılaştırmalı bir analiz zemini sunmaktadır. İnceleme, belâgat derslerinin dönem sayısı, haftalık saat dağılımı, toplam AKTS yükü, zorunlu/seçmeli statüsü ve program içindeki sürekliliği esas alınarak yapılmıştır. Çalışmada kullanılan müfredat verileri, ilgili üniversitelerin resmî internet sitelerinde yayımlanan lisans program müfredatlarının Şubat 2026 tarihi itibarıyla erişilen sürümlerine dayanmaktadır.

---

⁹ Amaçlı örnekleme yöntemi ve maksimum çeşitlilik örnekleme için bk. Michael Quinn Patton, *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice* (Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2015), 402-403, 428-429; Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 107-109.

Tablo 1: Seçilmiş İlahiyat Fakültelerinde Belâgat Derslerinin Müfredattaki Yeri

Üniversite	Dönem Sayısı	Haftalık Saat	Toplam AKTS	Statü	Okutulduğu Yıl
İstanbul Üniversitesi ¹⁰	2	2	8	Zorunlu	1. yıl
	1	2	3	Seçmeli	3. yıl
Akdeniz Üniversitesi ¹¹	6	2	18	Zorunlu	1-3. yıl
Fırat Üniversitesi ¹²	2	2	6	Zorunlu	1. yıl
Hitit Üniversitesi ¹³	—	—	—	—	Müstakil ders yok
Ankara Üniversitesi ¹⁴	1	2	4	Seçmeli	4. yıl
Selçuk Üniversitesi ¹⁵	1	2	2	Zorunlu	3. yıl
Afyon Kocatepe Üniversitesi ¹⁶	6	2	19	Zorunlu	1-3. yıl
Dokuz Eylül Üniversitesi ¹⁷	2	2	6	Seçmeli	3. yıl
Şırnak Üniversitesi ¹⁸	2	2	6	Seçmeli	4. yıl
Gaziantep Üniversitesi ¹⁹	2	2	4	Seçmeli	3. yıl

Tablo 1 değerlendirildiğinde, incelenen programlar arasında belâgat öğretiminin müfredattaki konumu bakımından belirgin farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Akdeniz Üniversitesi ve Afyon Kocatepe Üniversitesi'nde belâgat öğretimi 1-3. yıllara yayılan altı dönemlik zorunlu dersler üzerinden süreklilik göstermektedir. Buna karşılık İstanbul ve Fırat Üniversitelerinde zorunlu belâgat öğretimi 1. yıl ile sınırlı kalmakta; İstanbul Üniversitesi'nde buna ek olarak 3. sınıf güz yarıyılında seçmeli bir belâgat dersi de yer almaktadır. Selçuk Üniversitesi'nde belâgat tek dönemlik zorunlu bir ders olarak temsil edilirken; Ankara, Dokuz Eylül, Şırnak ve Gaziantep Üniversitelerinde belâgat dersleri seçmeli statüde yer almaktadır. Hitit Üniversitesi örneğinde ise müstakil bir belâgat dersi tespit edilmemiştir. Haftalık ders saati bakımından programların büyük çoğunluğunda belâgat öğretiminin her dönemde haftalık iki saatlik dersler üzerinden yürütüldüğü; toplam AKTS yükünün ise Hitit

¹⁰ İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (İÜİF), "Lisans Program Müfredatı" (Erişim 22 Şubat 2026). İstanbul Üniversitesi'nde 3. sınıf güz yarıyılında "Arap Dili ve Belagati" dersi yanında "Arapça Edebi Sanatlar" adlı belâgatla ilişkili bir seçmeli ders de yer almaktadır. Ancak iki ders aynı yarıyılında bulunduğundan seçmeli temsil dönem sayısı bakımından bir dönem olarak değerlendirilmiştir.

¹¹ Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (AKDÜİF), "Lisans Program Müfredatı" (Erişim 22 Şubat 2026).

¹² Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (FÜİF), "Lisans Program Müfredatı" (Erişim 22 Şubat 2026).

¹³ Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (HÜİF), "Lisans Program Müfredatı" (Erişim 22 Şubat 2026).

¹⁴ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (AÜİF), "Lisans Program Müfredatı" (Erişim 22 Şubat 2026).

¹⁵ Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (SÜİF), "Lisans Program Müfredatı" (Erişim 22 Şubat 2026).

¹⁶ Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (AKÜİF), "Lisans Program Müfredatı" (Erişim 22 Şubat 2026).

¹⁷ Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (DEÜİF), "Lisans Program Müfredatı" (Erişim 22 Şubat 2026).

¹⁸ Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (ŞÜİF), "Lisans Program Müfredatı" (Erişim 22 Şubat 2026).

¹⁹ Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (GÜİF), "Lisans Program Müfredatı" (Erişim 22 Şubat 2026). Gaziantep Üniversitesi'nde V. yarıyıldaki "Kur'an'ın Belagat ve İcazı (Arapça)" dersi de belâgat öğretimi kapsamında değerlendirildiğinden, VI. yarıyıldaki "Arap Dili ve Belagati (Arapça)" dersiyle birlikte belâgatın seçmeli statüde iki dönem temsil edildiği kabul edilmiştir.

Üniversitesi hariç tutulduğunda 2 ile 19 AKTS arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Ortalama 240 AKTS'lik lisans programı esas alındığında, Akdeniz ve Afyon Kocatepe Üniversiteleri dışındaki programlarda belâgat derslerinin toplam program içindeki ağırlığının oldukça sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu durum, belâgatın modern ilahiyat müfredatlarında bütünüyle ortadan kalkmadığını; ancak birçok programda kısa süreli, düşük AKTS yüküne sahip veya seçmeli statüde temsil edilen sınırlı bir ders alanı hâline geldiğini göstermektedir. Bu görünüm, belâgat öğretimine ilişkin güncel literatürde dile getirilen standartlaşma, ders saati ve uygulama merkezli öğretim sorunlarıyla birlikte düşünüldüğünde, meselenin yalnızca dersin müfredatta bulunup bulunmamasıyla değil, öğretim tasarımı ve kazanım sürekliliğiyle de ilgili olduğunu göstermektedir.²⁰ Dolayısıyla tablo, belâgatın çağdaş ilahiyat programlarındaki kurumsal konumunun çoğu örnekte merkezî değil, ikincil ve parçalı bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada, ikincilleşme ile tedellî arasında tarihsel-nedensel bir süreklilik değil, pedagojik işlev düzeyinde yapısal bir örtüşme ilişkisi kurulduğu özellikle belirtilmelidir. İkincilleşme, modern yükseköğretim müfredatlarında belâgatın dönem sayısı, ders saati, AKTS yükü, zorunluluk statüsü ve program sürekliliği gibi kurumsal-yapısal göstergeler üzerinden sınırlı temsiliyi ifade eden analitik bir kategoridir. Tedellî ise Reşîd Rızâ'nın (ö. 1935), müteahhir belâgat geleneğine ilişkin niteliksel, entelektüel ve normatif bir değerlendirmesi; başka bir ifadeyle ilmin içeriğine ve öğretim biçimine yönelik bir teşhistir. Bu iki kavram farklı düzlemlere ait olduğundan çalışma, günümüzdeki kurumsal sınırlanmayı Rızâ'nın tarihsel çöküş tezinin bir devamı ya da sonucu olarak açıklamamaktadır. Bununla birlikte iki düzlem pedagojik işlev bakımından kesişmektedir: Rızâ'nın savunduğu tatbikî, metin merkezli ve meleke kazandırmaya dönük belâgat öğretimi, doğası gereği yeterli ders saati, süreklilik ve uygulama imkânı gerektirir. Bu nedenle kurumsal temsilin daraldığı programlarda, Rızâ'nın vurguladığı uygulamalı-yorumlayıcı boyutun yeterince karşılık bulması güçleşmektedir. Bu güçlük, belâgat öğretiminde teorik aktarımı aşan; metin çözümlemesi, öğrenci katılımı, uygulama ve üretim becerilerini merkeze alan öğretim tasarımlarına duyulan ihtiyacı da görünür kılmaktadır.²¹ Dolayısıyla bu çalışmada Rızâ'nın tedellî söylemi, bir tarihsel gerileme hükmü olarak değil, belâgatın modern müfredatlardaki teorik temsili ile uygulama/yorum pratiği arasındaki gerilimi görünür kılan eleştirel bir okuma çerçevesi, başka bir ifadeyle bir ayna olarak kullanılmaktadır.

Bu ayırım çerçevesinde makale, modernleşme dönemi düşünürlerinden Rızâ'nın, Sekkâkî (ö. 626/1229), Kazvînî (ö. 739/1338) ve Teftâzânî (ö. 792/1390) çizgisiyle temsil edilen müteahhir belâgat geleneğine yönelttiği eleştirileri incelemektedir. Bu çerçevede geçen "tedellî",²² "çöküş" ve "موت البلاغة/belâgatın ölümü"²³ gibi ifadeler, çalışmanın benimsediği normatif hükümler olarak değil, Rızâ'nın modern ıslah düşüncesi içinde geliştirdiği belâgat tarihi anlatısını çözümlemeye imkân veren söylemsel veriler olarak ele alınmaktadır. Bu anlatıya göre belâgat, Abdülkâhir el-Cürçânî'nin amel merkezli ve nazm temelli yaklaşımından uzaklaşmış; zamanla uygulama ve meleke kazandıran

²⁰ Mehmet Yılmaz - Mohammed Saeed Salem, "Belagat Öğretimindeki Problemler, Yöntemler ve Çözüm Önerileri (Türk Üniversiteleri Örneği)", *Antakiyat* 6/2 (2023), 214-215, 223-224; ayrıca bk. Ali Eminoğlu, *Arap Belâgatı Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, ed. Mücahit Küçükşarı (Konya: Yediveren Kitap, 2025), 118-120.

²¹ Eminoğlu, *Arap Belâgatı Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, 85-86, 108-109, 120.

²² Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74; 15/321; 20/129; 25/76.

²³ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 15/321.

canlı bir ilim olmaktan çıkarak lafız ve kural tartışmalarına sıkışan nazarı bir alana dönüşmüştür.²⁴ Bu perspektifte belâgat kitapları, öğrencide “belâgat melekesi” geliştirmekten ziyade, belâgat yolunda bir engel ve öğretimi zorlaştıran bir yükü dönüşmüştür.²⁵ Rızâ, bu durumu “ilmi öldüren kitaplar” metaforuyla ifade etmekte ve çözüm olarak amel ile ilmi yeniden irtibatlandıran klasik kaynaklara dönüşü savunmaktadır.²⁶ Bu bağlamda onun önerdiği pedagojik çerçeve, Cürcânî'nin *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı eserlerini merkeze alan; âyet, hadis ve edebî örneklerle desteklenen uygulamaya dayalı bir belâgat öğretimini öngörmektedir.²⁷

Literatür incelendiğinde, belâgat eğitimi üzerine yapılan çağdaş çalışmaların farklı eğilimler etrafında şekillendiği görülmektedir. Öğrenci tutum ve algılarını inceleyen saha araştırmaları, belâgat dersine yönelik memnuniyet, güçlük algısı ve başarı düzeyi gibi konulara odaklanmakta;²⁸ ancak disiplinin tarihsel ve epistemolojik konumlanışını müstakil bir problem olarak tartışmamaktadır. Yöntem odaklı çalışmalar ise teorik anlatımın baskınlığı ve uygulama eksikliği üzerinde durmakla birlikte,²⁹ bu pedagojik sorunları belirli bir entelektüel gelenekle ilişkilendirmemektedir. Belâgat öğretiminin müfredat içindeki tarihsel seyrini ele alan çalışmalar da konuyu program değişimleri üzerinden incelemek;³⁰ fakat bu kurumsal konumlanışı modern ıslah düşüncesi bağlamında yorumlamamaktadır. Buna karşılık Rızâ literatüründe araştırmalar daha çok onun tefsir yöntemi,³¹ makâsıd³² ve maslahat anlayışı,³³ dil reformu tartışmaları³⁴ ve fıkıh düşüncesi üzerinde yoğunlaşmaktadır.³⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla mevcut literatürde Rızâ'nın belâgat tasavvurunu müstakil ve sistematik biçimde ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ayrıca “tedellî” kavramının modern yükseköğretim müfredatları ve belâgatın kurumsal konumuyla birlikte sistematik biçimde değerlendirildiği bir inceleme de bulunmamaktadır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu gidermek üzere belâgatın kurumsal konumunu Rızâ'nın tedellî söylemi ve tatbiki ihyâ modeli çerçevesinde ele almayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma literatüre üç düzeyde katkı sunmayı amaçlamaktadır. İlk olarak, belâgatın modern ilahiyat müfredatlarındaki konumunu dönem, haftalık saat, AKTS yükü ve program sürekliliği gibi somut göstergeler üzerinden analiz ederek “ikincilleşme”

²⁴ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 1/101; 3/539; 14/801; 26/345.

²⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 1/101; 8/414; 15/321; 26/345.

²⁶ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539; 14/801; 15/321.

²⁷ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 2/25; 14/801; 20/129.

²⁸ Şahin Şimşek, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Belagat Dersine İlişkin Görüşleri”, *Van İlahiyat Dergisi* 12/21 (2024), 124-143.

²⁹ Yılmaz - Salem, “Belagat Öğretimindeki Problemler, Yöntemler ve Çözüm Önerileri (Türk Üniversiteleri Örneği)”, *Antakiyat* 6/2 (2023), 209-229.

³⁰ Şahin, *Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze İlahiyat Fakültelerinde Arap Dili Belagati Öğretimi*, 50-59.

³¹ İbrahim Şimşek, “Tefsîrü'l-Menâr'daki İncelikler”, *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2023), 14-26.

³² Abdullâh Ekrişâm, *el-Fikru'l-makâsîdî fî Tefsîri'l-menâr*, ts.; Menûbe Burhânî, *el-Fikru'l-makâsîdî 'inde Muhammed Reşîd Rızâ* (Bâtna, 2007); Gülnur Külünkoğlu, “Reşîd Rızâ'nın Düşüncesinde Makâsîd-i Kur'ân”, *Tefsîr Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 292-316.

³³ Evren Torbalı, *Geleneksel ve Modern Düşünce Maslahat Tartışmaları (1871-1954)* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023).

³⁴ Rainer Brunner, “Lâdinî Latin Alfabeti Milliyetçilik Çağında Reşîd Rızâ'nın Arapça ve Türkçe Üzerine Düşünceleri”, çev. Hilal Livaoğlu Mengüç, *İslâmî İlimler Dergisi* 15/1 (2020), 177-208.

³⁵ Özgür Kavak, *Reşîd Rızâ'nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

kavramını kurumsal konumu betimleyen analitik bir kategori olarak temellendirmektedir. İkinci olarak, Rızâ'nın "tedellî" söylemini modern ıslah düşüncesi içinde şekillenmiş bir entelektüel tarih anlatısı olarak yeniden konumlandırmaktadır. Üçüncü olarak ise müfredat verileri ile Rızâ'nın tatbikî belâgat tasavvurunu birlikte değerlendirerek klasik belâgat geleneği ile modern müfredat yapıları arasında karşılaştırmalı bir analiz zemini ortaya koymaktadır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmış; müfredat verileri karşılaştırmalı betimsel analizle, Rızâ'nın belâgatla ilgili metinleri ise tematik içerik analizi tekniğiyle çözümlenmiştir. Araştırma iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada, Türkiye'deki seçilmiş ilahiyat fakültelerinin lisans müfredatları incelenmiş ve belâgat derslerinin program içindeki yeri dönem sayısı, haftalık saat, AKTS yükü ve süreklilik ölçütleri üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu kurumsal tabloyu takiben makalenin birinci bölümünde, Rızâ'nın belâgat tarihine dair kurduğu anlatı ele alınmış; kurucu dönem, tedellî süreci ve ihyâ çizgisi onun perspektifi üzerinden betimlenmiştir. İkinci bölümde ise Rızâ'nın *Mecelletü'l-menâr*'da yayımlanan belâgat yazıları tematik içerik analiziyle incelenmiş ve çözümlenme üç başlık altında yürütülmüştür: (i) "tedellî" anlatısı, (ii) şerh-hâşiye geleneğine yönelik eleştiri, (iii) ilim-amel bütünlüğü ve tatbikî ihyâ anlayışı. Elde edilen bulgular gerekli yerlerde eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiş; çalışma, Rızâ'nın uygulama merkezli pedagojik yaklaşımının modern müfredat yapıları içindeki anlamını analiz etmeyi amaçlamıştır.

1. Belâgatın Tarihî Seyri: Kurucu İsimler, Tedellî Süreci ve İhyâ Çizgisi

Bu bölümde Rızâ'nın belâgat tarihine dair kurduğu anlatı, kurucu dönem, tedellî süreci ve ihyâ çizgisi olmak üzere üç aşamalı bir çerçevede ele alınmaktadır. Buradaki amaç, belâgat tarihinin bütüncül bir kronolojisini sunmak değil, Rızâ'nın klasik belâgat mirasını modern ıslah düşüncesi içinde nasıl konumlandığını göstermektir. Bu nedenle bölüm boyunca ilgili isimler ve eserler, Rızâ'nın değerlendirmeleri merkeze alınarak incelenmektedir.

1.1. Kurucu Dönem: Câhiz, Cürcânî ve Zemahşerî

Rızâ'nın belâgat tarihine ilişkin anlatısında kurucu dönem, dilin tabii fesahatini, nazm merkezli belâgat tasavvurunu ve Kur'ân'ın i'câzını kavramaya yönelik tatbikî yaklaşımı temsil eden isimler üzerinden şekillenmektedir. Bu çerçevede Câhiz, beyan ve fesahat mirasını canlı örneklerle taşıyan erken dönem halkasını; Abdülkâhir el-Cürcânî, belâgatı nazm teorisi ve ilim-amel bütünlüğü temelinde sistemleştiren kurucu otoriteyi; Zemahşerî ise lügat, tefsir ve belâgatı i'câz merkezli bir yorum ufkunda buluşturan temsilciyi ifade etmektedir.

1.1.1. Câhiz

Rızâ'ya göre Câhiz, Arap belâgat ve beyan geleneğinin ilk büyük halkalarından birini temsil etmekte olup Kur'ân'ın i'câzı bağlamında müracaat edilmesi gereken "ilmin otoriteleri ve belâgatın süvarileri" arasında yer alır.³⁶ Rızâ, Câhiz'i ve İbn Düreyd (ö. 321/933) gibi isimleri beyan alanında kalem oynatan ilk belâgatçılardan saysa da tarihsel bir tespitle onların belâgati henüz sınırları belirlenmiş ve kaideleri kurulmuş sistematik bir ilim hâline getirmediğini; bu kurucu sürecin daha sonra Abdülkâhir el-Cürcânî

³⁶ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 14/801.

tarafından tamamlandığını belirtir.³⁷ Bununla birlikte Câhiz, Rızâ'nun nazarında belâgat anlayışının yalnızca lafız veya kuru anlam bilgisine indirgenemeyeceğini gösteren temel otoritelerden biridir. Nitekim Rızâ, anlamın herkesçe bilinen ortak bir malzeme olduğunu, asıl sanatın ise bu anlamı kalıba dökme ve tasvir etme kudretinde bulunduğunu ifade ederken Câhiz'in "Anamlar yol ortasına atılmıştır; onu Arap da Acem de, şehirlî de bedevî de bilir. Şiir ise bir kalıba dökme işi ve bir tür tasvirdir" şeklindeki meşhur yaklaşımına dayanır.³⁸ Bu yönüyle Câhiz'in eserleri, Müberred'in (ö. 286/900) *el-Kâmil*'i ve Ebû Alî el-Kâlî'nin (ö. 356/967) *el-Emâlî*'si ile birlikte akli ve ruhu besleyen, öğrencide belâgat melekesini kökleştiren temel metinler arasında değerlendirilir.³⁹ Ayrıca Rızâ'nın Dârü'd-Da've müfredatında Kur'ân'ın Arap dili üzerindeki etkisi ve 'câzı ele alınırken Bâkillânî (ö. 403/1013) ile birlikte Câhiz'e de müracaat edilmesini gerekli görmesi, onun beyan ve 'câz literatüründeki otoritesini açıkça göstermektedir.⁴⁰ Zemahşerî'nin *Esâsü'l-belâğa* mukaddimesinde beyan ilminde derinleşen kimsenin anlayışını "Câhizî" (جَاهِزِي) olarak nitelemesi de Câhiz'in klasik belâgat geleneğindeki ilmî itibarını destekleyen tamamlayıcı bir veri olarak okunabilir.⁴¹

Bu çerçevede Rızâ'nun gözünde Câhiz, belâgati henüz sistematik bir ilim hâline getiren son sistemleştirici otorite değil; Arap dilinin tabii fesahatini, beyan zevkini ve sözün tasvir gücünü temsil eden kurucu bir öncüdür. Onun değeri, belâgati kuru anlam veya lafız bilgisine indirgemeyip öğrencide zevk, meleke ve ifade kudreti doğuran canlı bir dil tecrübesi olarak göstermesinde yatmaktadır.

1.1.2. Abdülkâhir el-Cürcânî

Rızâ'nun belâgat tarihine ilişkin okumasında Abdülkâhir el-Cürcânî, belâgat ilmini hem kurumsallaştıran hem de ilim-amel bütünlüğü temelinde yeniden inşa eden kurucu bir otorite olarak öne çıkmaktadır.⁴² *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-'i-câz*, bu çerçevede "ölü tarifleri canlı bir melekeye dönüştüren" iki temel kaynak olarak değerlendirilmekte; Cürcânî'nin ilmî atılımı dönemin sosyo-dilsel kriziyle ilişkilendirilmektedir.⁴³ Bu okumaya göre fetihlerle Arap ve yabancı toplumların kaynaşması sonucu ortaya çıkan melez ortamda "Araplaşan yabancılar" ve "yabancılaşan Araplar" dilin tabii melekesini yitirmiş, Arapça giderek sarf ve nahiv kurallarına hapsolmüştür.⁴⁴ Bedevilerden işitilerek, şiirle ve ezberle öğrenilen fasih dilin yerini kuralcı ve kitâbî bir Arapça almış; lafız mânânın önüne geçmiş ve dil ruhunu kaybetmiştir.⁴⁵ Bu çerçevede Cürcânî, söz konusu çözülmeyi onaran bir "dil otoritesi" olarak konumlandırılmakta; *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-'i-câz* aracılığıyla Arapçayı yeniden bir meleke ve "nazm ilmi" olarak tesis ettiği, dili hem mantığı hem de ruhuyla dirilttiği ileri sürülmektedir.⁴⁶

³⁷ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74.

³⁸ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 6/341.

³⁹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 14/801.

⁴⁰ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 14/801.

⁴¹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 4/61.

⁴² Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539; 5/74; 14/801.

⁴³ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 15/321; 20/129.

⁴⁴ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539; 20/129.

⁴⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74; 20/129.

⁴⁶ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74; 26/345.

Rızâ, Cürçânî'nin ilmî konumunu, İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sinin ilim tarihindeki ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın (ö. 1566) kanunnâmelerinin Osmanlı hukukundaki yerine denk görmektedir. Bu değerlendirmede her üçü de kendi alanında düzeni kuran, ilkeleri belirleyen ve sonraki nesillerin üzerinde yükseldiği kurucu otoriteler olarak temayüz etmektedir.⁴⁷ Cürçânî'nin en büyük meziyeti ise ilmi kuru nazariyeden kurtararak amelle bütünleştirmesidir. Bu nedenle "İlimle amel birleşmeyince hem ilim hem dil zayi olur." ifadesiyle sonraki dönemlerde yaygınlaştığı düşünülen "Belâgatı bilmek, belîğ olmayı gerektirmez." anlayışı reddedilmektedir. Bu yaklaşıma göre gerçek ilim, tatbikle birleştiğinde kalıcı bir melekeye dönüşür; aksi hâlde zihinde kalan hayalî bir cehaletten ibaret kalır. Bu çerçevede Cürçânî, "ilim ile amelin birleştiği noktada" belâgatı yeniden diriltten ve öğrencilerinde "kelâmı doğru söyleme meleke kudreti" uyandıran bir isim olarak sunulmaktadır. Bu sebeple *Esrârü'l-belâğa* için "علم وعمل في آن واحد" yani "ilim ve amelin bir arada bulunduğu" bir metin nitelemesi kullanılmaktadır.⁴⁸

Rızâ'nın değerlendirmesinde Cürçânî, üslûp bakımından fasih Arapçanın en saf örneklerinden birini temsil etmektedir. Onun dili açık, üslûbu tabîî, örnekleri ise açıklayıcıdır. Buna karşılık *el-Mutavvel* ve *Muhtasar* gibi son dönem eserlerin dili ıstılahlarla ağırlaşmıştır. Bu çerçevede *Esrârü'l-belâğa*, öğrenciyi diliyle düşünmeye yönlendiren ve ona fasih Arapça duyusu kazandıran bir metin olarak öne çıkmaktadır. Cürçânî, bu yönüyle belâgatı bir meleke hâline getiren ilim-amel merkezli bir otorite olarak konumlandırılmaktadır.⁴⁹ Ayrıca Cürçânî'nin "belâgatın kaynağı lafızda değil, nazmda aranır" ilkesi merkeze alınmakta ve kendisi belâgatı ruhanî bir meleke ve zevki dil olarak kavrayan bir anlayışın temsilcisi şeklinde değerlendirilmektedir.⁵⁰

Cürçânî ile kurulan bu ilmî çizgi, Rızâ'nın anlatsında asırlar sonra modern dönemde Muhammed Abduh (ö. 1905) tarafından yeniden canlandırılmıştır. Rızâ'nın aktardığına göre Abduh, *Delâ'ilü'l-i'câz* ve *Esrârü'l-belâğa*'nın nüshalarını Trablusşam, Medine, Bağdat ve İstanbul'dan temin etmiş; karşılaştırma, tashih ve harekeleme işlemlerini bizzat gerçekleştirmiş, ardından bu eserleri Ezher'de ders kitabı olarak okutmuştur.⁵¹ Söz konusu dersler yalnızca öğrencilerle sınırlı kalmamış; edip, şair, öğretmen ve devlet adamlarının da katılımına açık tutulmuştur.⁵² Rızâ, derse katılan fakat adını belirtmediği bir hocanın "Bu gece beyân ilminin anlamını keşfettik." sözünü nakletmekte ve bunu ilmî ihyâ hareketinin sembolik bir göstergesi olarak yorumlamaktadır.⁵³

Sonuç olarak Rızâ'nın düşünce dünyasında Abdülkâhir el-Cürçânî, nazm teorisini ilim-amel bütünlüğü içinde temsil eden ve modern tatbikî belâgat idealine kaynaklık eden kurucu bir otorite olarak konumlanmaktadır. Muhammed Abduh'un *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-i'câz*'ı tahkik ederek ders kitabı hâline getirmesi de bu mirasın çağdaş bir ihyâ hareketine dönüştürülmesi şeklinde değerlendirilmektedir.

⁴⁷ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74.

⁴⁸ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539.

⁴⁹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539.

⁵⁰ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/154; 8/224; 28/433.

⁵¹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539; 5/154.

⁵² Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539.

⁵³ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74.

1.1.3. Zemahşerî

Rızâ'nun klasik belâgat mirasına ilişkin anlatısında Zemahşerî, hem lügat âlimi hem de müfessir kimliğiyle öne çıkan seçkin isimlerden biridir. Rızâ'nun ifadesiyle Zemahşerî, "âlimler nezdinde ateşten daha meşhur" bir otorite olup Arap dilinin fesahat ölçülerini belirleyen bir mihenk taşıdır. Bu çerçevede *Esâsü'l-belâğa*'yı yalnızca bir sözlük olarak görmek isabetli değildir. Zira bu değerlendirmede eser, kelimelerin anlam alanlarını derlemekle kalmamakta; aynı zamanda mecâz, kinâye ve beyân inceliklerini kapsayan bir belâgat ansiklopedisi niteliği taşımaktadır. Bu nedenle *Esâsü'l-belâğa*, bu perspektifte salt bir başvuru kaynağından ziyade, öğrencinin okuyarak zevk ve meleke kazandığı bir mütalaa kitabı olarak değerlendirilmektedir.⁵⁴ Eserin bu işleviyle birlikte Zemahşerî'nin üslûbu da aynı anlatıda belâgatın özünü temsil etmektedir. Sonraki müelliflerle karşılaştırıldığında onun nazm ve fesahat bakımından benzeri bulunmamaktadır. Bu çerçevede Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *et-Tefsîrü'l-kebir*'indeki dağınık ve halk dili anlatımıyla mukayese edildiğinde, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı sağlamlık, bütünlük ve estetik incelik bakımından zirveyi temsil eden bir metin olarak öne çıkmaktadır.⁵⁵

Pedagojik açıdan *Esâsü'l-belâğa*, Rızâ'nun değerlendirmesinde tatbikî belâgat öğretimi için ideal bir model olarak öne çıkmaktadır. Eser, öğrenciyi canlı Arap üslûbuyla buluşturmakta; mecâz ve isti'âre örnekleri aracılığıyla sezgisel bir dil zevki geliştirmektedir.⁵⁶ Buna karşılık şerh-hâşiye geleneği, dili kuralların mekanik bir yığına dönüştüren ve öğrenciyi kavram ezberine mahkûm eden bir yapı olarak eleştirilmektedir.⁵⁷ Bu nedenle *Esâsü'l-belâğa*'nın tashihli ve hareketli baskısı, yalnızca filolojik bir hizmet değil, aynı zamanda çağdaş öğretim bakımından bir "üstat ve mürşid" işlevi görebilecek bir metin olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte eserin yoğun ve fasih dili, Arapça melesesinin zayıfladığı modern dönemde öğrenciler için öğrenim güçlüğü doğurmuştur. Bu sebeple Rızâ, metnin sadeleştirilmesini, garip kelimelerin açıklanmasını ve örneklerin Arap dilinde sıkça başvurulan pratik kullanımlarla desteklenmesini tavsiye etmiştir.⁵⁸

Sonuç olarak Rızâ'nun anlatısında Zemahşerî, belâgatın canlılığını, estetik gücünü ve ilmî derinliğini temsil eden zirve isimlerden biri olarak konumlanmaktadır. *Esâsü'l-belâğa* ve *el-Keşşâf* ise yalnızca dilsel kaynaklar değil, aynı zamanda i'câz bilincini besleyen tatbikî öğretim metinleri niteliğindedir. Bu yönüyle Zemahşerî, klasik miras ile modern ıslah düşüncesi arasında köprü kuran; belâgatın teoriden uygulamaya, ezberden melekeye dönüşümünü mümkün kılan bir figür olarak öne çıkmaktadır.

1.2. Tedellî Süreci: Sekkâkî, Kazvînî, Teftâzânî

Rızâ'nun belâgat tarihine ilişkin anlatısında tedellî süreci, Cürçânî'de temsil edilen ilim-amel bütünlüğünün zayıflaması ve belâgat öğretiminin tatbikî meleke boyutundan uzaklaşmasıyla açıklanmaktadır. Sekkâkî, Kazvînî ve Teftâzânî çizgisi ise bu anlatıda örnek merkezli öğretimden tarif, tasnif ve istlah merkezli bir modele geçişi temsil etmektedir. Bu süreç çalışmada, tarihsel bir gerileme hükmünden ziyade Rızâ'nun

⁵⁴ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 25/76.

⁵⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 20/129.

⁵⁶ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 25/76.

⁵⁷ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 1/101; 8/224; 15/321.

⁵⁸ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 25/76.

modern islah düşüncesi içinde kurduğu normatif bir okuma olarak değerlendirilmektedir.

1.2.1. Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî

Rızâ'nın tarihsel tasvirinde belâgat, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-i'câz*'ında ilimle amelin birleştiği, estetik sezgiyle melekeye dönüşen bir dinamizm kazanmış ve fasih Arapçanın belâgî kudretini en yetkin biçimde temsil etmiştir.⁵⁹ Sekkâkî ise *Miftâhu'l-'ulûm*'da bu canlı çizgiyi sürdürmemiş; belâgatı disipline etme gayesiyle kuramsal soyutlamalara ve terim merkezli sınıflandırmalara yönelerek sezgisel ve amelî boyutu zayıflatan yeni bir yöneliş başlatmıştır. Bununla birlikte Rızâ, bu çabayı bütünüyle olumsuz görmemekte; Sekkâkî'nin tasnif kudretinin ilme sistematik bir yapı kazandırdığını da kabul etmektedir.⁶⁰ Ancak bu sistemleşme, onun yorumunda dili doğallığından uzaklaştırmış, belâgatın amelî melekesini aşındırarak ilmi pratik boyutundan koparmıştır. Söz konusu kırılma, bu anlatıda "diriliş devrinden çözümlü devrine geçişin eşliği" olarak belirginleşmektedir. Zira bu tarih şemasında Cürcânî'nin sezgiye dayalı üslûp anlayışı, Sekkâkî sonrasında kural ve ıstılah merkezli bir öğretime dönüşmüştür; böylece belâgat, tedellî olarak adlandırılan canlılıktan soyutluğa doğru ilerleyen bir çözülme sürecine girmiştir. Bu çerçevede Sekkâkî, hem Cürcânî'nin mirasını sistemleştirip muhafaza eden hem de sonraki dönemde belâgatın skolastik kalıplara hapsolmasına zemin hazırlayan bir geçiş halkası olarak konumlandırılmaktadır.⁶¹

Bu dönüşüm, Rızâ'nın değerlendirmesinde estetik idrakin zayıflamasıyla birlikte belâgatın anlam ufkunu daraltmıştır. *Miftâhu'l-'ulûm*'la başlayan sistemleşme eğilimi, Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ı ve Teftâzânî'nin şerhleriyle daha kurumsal ve soyut bir nitelik kazanmıştır.⁶² Bu çerçevede belâgat metinleri, fasih Arapçanın canlı örneklerini aktaran eserler olmaktan uzaklaşmış; mantık merkezli kavramsal risalelere dönüşmüştür.⁶³ Rızâ, bu gidişatı ümmetin ilmî ve ruhî çözümlüyle eşzamanlı bir zihni yön değişimi olarak yorumlamaktadır.⁶⁴ Ona göre Cürcânî döneminde belâgat, Kur'ân ve fasih Arapça aracılığıyla doğrudan edinilen bir meleke iken *Miftâhu'l-'ulûm*'un medrese müfredatına yerleşmesi öğrenciyi dilin yaşadığı bağlamdan koparmış ve soyut kavram ezberini kurumsallaştırmıştır. Böylece belâgat, düşünsel olarak sürdürülen ancak pratik hayatta karşılığı kalmayan, donmuş bir epistemik disipline dönüşmüştür.⁶⁵

Sonuç olarak Rızâ'nın anlatısında Sekkâkî, belâgat tarihinde ilmî sistemleşme ile amelî canlılık arasındaki kırılma noktasını temsil etmektedir. *Miftâhu'l-'ulûm*, Cürcânî'nin mirasını düzenli bir kurumsal çerçeveye taşıırken aynı zamanda belâgatı nazarî soyutlamalar içinde donuklaştıran ve tedellî sürecinin ilk halkasını oluşturan bir metin olarak değerlendirilmektedir.

⁵⁹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539; 14/801.

⁶⁰ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 2/700; 5/74.

⁶¹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74; 15/321.

⁶² Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 26/345.

⁶³ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224.

⁶⁴ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 15/321.

⁶⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 1/101; 3/539.

1.2.2. Hatîb el-Kazvîni

Rızâ'nun belâgat tarihine dair çözümlemesi, yalnızca bir tarih aktarımı değil, modern dönemde belâgatın etkisizleşme nedenlerini açıklamaya yönelik epistemolojik bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Bu anlatıda Kazvîni, Cürcânî ve Sekkâkî'den sonra belâgat tarihinde belirgin bir yön değişimini temsil eden isimlerden biri olarak öne çıkmaktadır.⁶⁶ *Telhîsu'l-Miftâh*, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unu özetlemek amacıyla kaleme alınmış olsa da bu değerlendirmede yüzyıllar boyunca medrese müfredatına yerleşerek belâgat öğretiminin ana eksenini oluşturmuştur. Bu ihtisar, başlangıçta öğretimi kolaylaştıran bir metin olarak işlev görmüş; ancak zamanla belâgatın amelî dinamizmini aşındırıp ilmî derinliğini biçimsel kalıplara indirgeyen bir öğretim modelinin parçası hâline gelmiştir.⁶⁷

Rızâ'nun anlatısında Kazvîni, Cürcânî'nin ilim-amel bütünlüğüne dayalı sezgisel yaklaşımından ziyade, Sekkâkî'nin kuralcı ve sınıflandırıcı yöntemini sürdüren bir isim olarak konumlandırılmaktadır. Bu nedenle belâgat, fasih söz melekesine ulaştıran bir sanat olmaktan çıkarak soyut ıstılahların tartışıldığı teorik bir disipline dönüşmüştür.⁶⁸ Rızâ, bu yönelimi "bedenden çok ruha benzeyen" belâgat anlayışıyla çelişik görmektedir. Çünkü onun kavramsallaştırmasında gerçek belâgat, zihinde depolanan bir bilgi değil, ruhta yerleşen ve dil ediminde tezahür eden bir meleke, yani yaşanan bir yetkinliktir.⁶⁹ Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ında ise bu meleke, kuramsal tasnif lehine geri çekilmiş; Cürcânî'nin "nazm" kavramıyla kurduğu lafız-mâna bütünlüğü tanım ve ıstılah kalıplarına dönüşmüş ve belâgatın dinamizmi sistematik bir şemaya hapsolmüştür.⁷⁰

Rızâ'nun değerlendirmesinde Sekkâkî'nin metnini özetleyen Kazvîni, bu ihtisar ve tertip çabasıyla başlangıçta pedagojik bir kolaylık ortaya koymuş olsa da bu durum zamanla ezberci bir öğretim biçimine dönüşmüştür.⁷¹ *Telhîsu'l-Miftâh*'ın yaygınlaşmasıyla belâgat, anlamın diriliğini ve edebî sezgiyi besleyen bir sanat olmaktan uzaklaşmış; kavramların sıralanışına ve lafzî şekillere yönelerek öğrenciyi fasih metinle doğrudan temas imkânından koparmıştır.⁷² Bu çerçevede belâgat, kavramsal tartışmalar etrafında giderek daralan skolastik bir yapıya bürünmüş ve nazm merkezli estetik derinliğini kademeli biçimde yitirmiştir.⁷³

Sonuç olarak Rızâ'nun anlatısında Kazvîni, belâgat tarihinde çözülmenin belirginleştiği bir dönüm noktasını temsil etmektedir. *Telhîsu'l-Miftâh*, Sekkâkî'nin sistematizmini sürdürmekle birlikte belâgatı ruhundan kopararak lafzî ve ıstılahî kalıplara hapsedmiştir. Bu yöneliş, ilmin amelî boyutunu zedeleyen, belâgatı sezgisel canlılığından yoksun bırakan ve onu durağan bir öğretim geleneğine dönüştüren bir kırılma olarak değerlendirilmektedir.

⁶⁶ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224.

⁶⁷ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224; 26/345.

⁶⁸ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224.

⁶⁹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224; 28/433.

⁷⁰ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224; 26/345.

⁷¹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 2/700; 26/345.

⁷² Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 26/345.

⁷³ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224; 3/539.

1.2.3. Teftâzânî

Rızâ'nın anlatısında Teftâzânî, belâgat tarihinde belirleyici bir epistemik kırılmayı temsil etmektedir. Teftâzânî, ilmin "amel" boyutundan koparak nazarî kurallara ve soyut kalıplara yönelmenin en belirgin siması olarak konumlandırılmaktadır. Bu yorumu göre Teftâzânî, *Telhîsu'l-Miftâh*'ı mantık, kelâm ve felsefede geliştirdiği analitik yöntemle şerh etmiş; böylece belâgat daha belirgin biçimde kuramsal bir disipline dönüşmüştür.⁷⁴ Söz konusu yaklaşım, belâgatın canlı tesir gücünü zayıflatmış ve onu lafız merkezli tanım ve ıstılah tartışmalarına indirgemıştır.⁷⁵

Bu süreçte belâgat, Rızâ'nın tasvirinde ruhunu ve gayesini kaybederek özünden uzaklaşmıştır. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'u, bu eserin ihtisarı olan *Telhîsu'l-Miftâh* ve Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* ile *Muhtasarü'l-me'ânî* adlı şerhleri, yüzyıllar boyunca medrese müfredatının merkezinde yer almıştır. Ancak bu eğitim modeli, Arap belâgatının canlılığını yitirmesine ve adeta ölümüne yol açan bir yapı olarak değerlendirilmektedir.⁷⁶ Bu çerçevede söz konusu gelenek, belâgatı yenilemek yerine onun diriliğini körelten; öğrencinin anlam sezgisi ve ifade melekesini geliştirmekten ziyade onu bitmek bilmeyen lafız tartışmalarına sürükleyen bir öğretim biçimi olarak eleştirilmektedir. Sonuçta öğrenciler, yıllarca bu kitaplarla meşgul olmalarına rağmen ne fasih konuşma becerisi kazanabilmiş ne de belîğ metinleri derinlemesine anlayıp benzer metinler üretebilmiştir.⁷⁷ Rızâ, bu durumu çarpıcı bir örnekle açıklar: "Nice âlim vardır ki Teftâzânî'nin eserlerini defalarca okumuştur; fakat Bâkıl (efsanevî şaşkın tipi) kadar bile ifade kudretine sahip değildir. Mektep çocukları kadar dahi belîğ bir metin yazamaz."⁷⁸

Rızâ'nın değerlendirmesinde Teftâzânî'nin sorunu, ilmî bir yetersizlikten değil, zekâsını farklı bir alana yöneltmesinden kaynaklanmaktadır. Teftâzânî, mantık ve felsefede gösterdiği analitik derinliği belâgata da uygulamaya çalışmış; ancak bu yaklaşım belâgatı canlandırmak yerine soyutlaştırmıştır.⁷⁹ Cürcânî'nin anlayışında belâgat, lafız ile mâna arasındaki nazmî uyumdan doğan dinamik bir meleke ve aynı zamanda bir ifade sanatıdır. Buna karşılık Teftâzânî'de bu meleke zihinsel soyutlamalar arasında kaybolmuş; belâgat ruhundan ve hayattan kopmuştur.⁸⁰ Bu nedenle *Miftâhu'l-'ulûm*, *Telhîsu'l-Miftâh*, *el-Mutavvel* ve *Muhtasarü'l-me'ânî* çizgisindeki metinlerin şerh-hâşiye merkezli biçimde okutulması, Rızâ açısından Arap belâgatının medreselerde zayıflamasının başlıca sebeplerinden biri olarak görülmektedir.⁸¹

Sonuç olarak Rızâ'nın anlatısında Teftâzânî, belâgatın tatbikî meleke boyutundan uzaklaşıp nazarî ve ıstılah merkezli bir yapıya yönelişini temsil etmektedir. Bu süreçte Cürcânî'de öne çıkan dinamik meleke anlayışı zayıflamış; belâgat, Rızâ'ya göre eğitim pratiğinde işlevini yitiren donuk bir ilmî forma dönüşmüştür.

⁷⁴ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224.

⁷⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539; 8/224; 26/345.

⁷⁶ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 15/321.

⁷⁷ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539; 26/345.

⁷⁸ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 2/25.

⁷⁹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224.

⁸⁰ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224; 26/345.

⁸¹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224; 15/321.

1.3. Tedellîden Dirilişe: Muhammed Abduh

Rızâ'nın belâgat anlayışında hocası Muhammed Abduh, klasik mirasın yeniden inşasında diriliş safhasını temsil etmektedir. Bu anlatıda Abduh, yalnızca bir müderris değil, "ölü bir ilmi dirilten" bir müceddid, yani belâgatın modern çağdaki yeniden doğuşunun öncü ismidir.⁸² Rızâ'nın aktardığına göre Abduh'un en büyük hizmeti, Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı iki kurucu eserini, uzun süre özel kütüphanelerin "mezarlarında" unutulduktan sonra ilmî dolaşıma yeniden kazandırmasıdır.⁸³ Trablusşam, Medine, Bağdat ve İstanbul gibi ilim merkezlerinden yazma nüshalar temin eden Abduh, bu metinleri bizzat karşılaştırmış, tashih ve harekeleme işlemlerini tamamlamış ve ardından Ezher'de ders kitabı olarak okutulmalarını sağlamıştır.⁸⁴ Bu çaba, Rızâ'nın değerlendirmesinde yalnızca bir filolojik restorasyon değil, belâgatın "tedellî" sürecinden "ihyâ" aşamasına geçişini başlatan pedagojik bir hamle olarak görülmektedir. Zira Abduh, ilmi raflardan indirerek onu yeniden amelî ve hayatî bir pratiğe dönüştüren isim olarak konumlandırılmaktadır.⁸⁵

Rızâ'nın anlatısına göre Abduh'un *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* üzerine Ezher'de verdiği dersler büyük yankı uyandırmış; belâgat, onun yorumunda uzun bir durgunluk döneminin ardından yeniden entelektüel kamusalığa kavuşmuştur. Bu dersler yalnızca öğrencilerle sınırlı kalmamış; edipler, şairler, devlet erkânı ve müderrisler tarafından da ilgiyle takip edilmiştir.⁸⁶ Bu çerçevede Rızâ, belâgatın şerh-hâşiye merkezli soyut öğretim kalıplarından çıkarak yeniden düşünsel üretimin merkezî bir disiplini hâline geldiğini ileri sürmektedir. Dönemin bir hocasının "Bu gece beyân ilminin anlamını keşfettik." sözü, onun aktardığı şekliyle bu dönüşümün sembolik bir ifadesi olarak kayda geçmiştir.⁸⁷ Bu süreç, söz konusu anlatıda bir tür "ölü bilginin dirilişi" metaforuyla anlam bulur. Ona göre soyut kuralların gölgesinde kalan belâgat, Abduh'un elinde yeniden amelî bir meleke hâline gelmiş; böylece ilim, statik hâfizadan dinamik bir eylem alanına taşınarak epistemik bir canlılık kazanmıştır.⁸⁸

Bu belâgat anlayışı, Rızâ'nın anlatısında Abduh'un ıslah ve terbiye felsefesiyle bütünleşen bir ihyâ hareketi niteliğindedir. Abduh, "Ümmetin hayatı, dilinin hayatı olmadan imkânsızdır." anlayışıyla dili varoluşsal bir ilke hâline getirmiş ve dilin yozlaşmasını ümmetin çözülüşüyle eşdeğer görmüştür.⁸⁹ Bu yaklaşım, belâgatı yalnızca estetik bir ifade sanatı olmaktan çıkararak ümmetin fikrî sürekliliğini koruyan epistemik bir unsur konumuna yükseltmektedir.⁹⁰ Abduh'un bu anlayışının kurumsal izdüşümü niteliğindeki Cem'iyet-i İhyâ'i'l-'ulûm ise belâgat eğitiminde estetik sezgi ile mantikî muhakemeyi birlikte geliştiren tatbikî bir modelin başlangıcını temsil etmektedir.⁹¹

⁸² Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 15/321.

⁸³ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 26/345.

⁸⁴ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/154; 3/539.

⁸⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 15/321; 26/345.

⁸⁶ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539.

⁸⁷ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74.

⁸⁸ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 3/539; 15/321.

⁸⁹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/487.

⁹⁰ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 1/101; 27/673.

⁹¹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74; 8/487; 26/345.

Sonuç olarak Rızâ'nın değerlendirmesinde Abduh, klasik belâgat mirasının modern dönemde yeniden tedavüle girmesinde öncü bir figürdür. Cürcânî'nin iki kurucu eserini tahkik ve tedris sürecine dâhil etmesi, belâgatın ilim-amel bütünlüğü içinde yeniden okunması bakımından belirleyici bir adımdır. Ancak bu ihyâ anlatısı, belâgatın önceki dönemlerde bütünüyle işlevsizleştiği yönünde mutlak bir tarihsel hüküm değil, Rızâ'nın ıslah merkezli pedagojik tasavvurunun bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

2. Rızâ'nın Belâgat Tasavvuru: Tedellî Söylemi ve Eleştirel Değerlendirme

Bu bölümde Rızâ'nın belâgat öğretimine ilişkin eleştirileri ve ihyâ anlayışı analitik başlıklar altında ele alınmaktadır. Amaç, onun "tedellî" kavramı etrafında geliştirdiği yaklaşımı yalnızca aktarmak değil, bu yaklaşımın düşünsel ve pedagojik arka planını görünür kılmaktır. Bu nedenle Rızâ'nın değerlendirmeleri, kesin bir tarihsel hüküm olarak değil, modern ıslah düşüncesi içinde şekillenen bir yorum biçimi olarak incelenmektedir.

2.1. Tedellî Anlatısı: Tarihsel Çerçeve

Rızâ'nın tarihsel okumasında belâgat, Câhiz, İbn Düreyd (ö. 321/933) ve Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) gibi erken dönem müelliflerin beyan ve üslûp merkezli ilmî birikimi üzerine inşa edilmiş bir disiplin olarak sunulmaktadır.⁹² Bu tasvire göre fetihlerle birlikte Arap dili, tabîi ve melekeye dayalı öğrenim sürecinden uzaklaşmış; gramer kuralları aracılığıyla aktarılan daha formel bir bilgi alanına yönelmiştir. Söz konusu dönüşüm, öğretim açısından belirli kolaylıklar sağlamakla birlikte fasâhat ve belâgat melekесinin gelişimini sınırlayan bir sonuç doğurmuştur.⁹³ Aynı çerçevede Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *Esrârü'l-belâğa* ve *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı eserleri, dili yeniden nazm merkezli bir bütünlük içinde ele alan ve ilim-amel irtibatını tesis ederek belâgati sistematik bir ilim hâline getiren kurucu metinler olarak değerlendirilmektedir.⁹⁴

Rızâ'nın değerlendirmesinde bu tarihsel dönüşümün en belirgin sonuçlarından biri, özellikle Arap olmayan bölgelerde ortaya çıkmıştır. Bu yoruma göre İslâm dünyasında, bilhassa Arap olmayan coğrafyalarda tedellînin başlıca nedenlerinden biri dil öğretiminin tabîi mecrasından sapmasıdır. Rızâ, Arap olmayan ülkelerin din öğretiminde ve bu öğretimin araçlarında başka bir "hastalığa" daha yakalandığını belirtir: Âlimler Arapçayı öğrencilere tercüme yoluyla öğretmeye yönelmiştir. Bu durum, mevcut ilmî zayıflığa eklenen "ikinci bir musibet" olarak nitelendirilmektedir. Böylece öğrenciler, dili bir meleke olarak içselleştirmeden yalnızca kurallar düzeyinde ezberlemeye yönelmiş; bu da onları anlamdan uzaklaştırıp biçimsel bilgiye hapsedmiştir. Arapça, anlamı taşıyan canlı bir ifade aracı olma vasfını yitirerek tercüme edilmiş ve ruhunu kaybetmiş bir göstergeye dönüşmüştür. Bu tablo, yalnızca dilin değil, aynı zamanda dinin idrak ve tecrübe edilme biçiminin de tedellîye uğraması anlamına gelmektedir.⁹⁵

Öte yandan belâgat tarihindeki "tedellî" söylemi, salt bir disiplin eleştirisi veya pedagojik bir kriz tespiti olarak değil, XIX. yüzyılın sonlarında şekillenen İslâmî modernizm ve ıslah paradigmasının yapısal bir uzantısı olarak okunmalıdır. Nitekim

⁹² Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74.

⁹³ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 1/101; 20/129.

⁹⁴ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74, 154.

⁹⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 15/321.

Rızâ'nın entelektüel konumu, Cemâleddîn Efgânî (ö. 1897) ile başlayıp Muhammed Abduh ile sistemleşen ve kendisi tarafından sadakatle sürdürülen reformist çizginin temel argümanlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu reformist tarih tasavvuru, "asr-ı saâdet ve selef" dönemini mutlak bir canlılık ve kurtuluş reçetesi olarak kabul ederken; müteahhirûn dönemini donukluk (cümûd), taklit ve çöküş kavramlarıyla mahkûm eden ikili bir karşıtlık üzerine kuruludur.⁹⁶ Dolayısıyla belâgata dair "tedellî" anlatısı, müstakil bir edebî disiplin değerlendirmesi olmaktan ziyade, modern İslâm düşüncesinde dile getirilen genel bir kriz-ıslah şemasının parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada mesele, bir tarihsel olgunun tasvirinden ziyade, bir entelektüel tarih anlatısının çözümlenmesi hâline gelmektedir. Tedellî gerçekten tarihsel bir gerilemeye mi işaret etmektedir, yoksa modern ıslahçı söylemin inşa ettiği bir tarih okuması mıdır? Rızâ'nın Sekkâkî-Kazvîni-Teftâzânî çizgisini çözümlenme ve donuklaşma kavramları üzerinden değerlendirmesi, yalnızca metin incelemesine dayalı tarafsız bir tarih tasviri değildir; ilmin nasıl olması gerektiğine dair belirli bir ıslah tasavvurunun tarihsel yoruma yansımalarıdır.

Rızâ'nın genel düşünce sistemi dikkate alındığında, değerlendirmelerinin merkezinde selefî dönüş çağrısının yer aldığı görülmektedir. Ona göre dinî ilimlerdeki zayıflamanın temel sebebi, nass merkezli erken dönem anlayışından uzaklaşılması ve taklit zihniyetinin yaygınlaşmasıdır.⁹⁷ Ancak bu perspektif, tarihsel sürekliliği doğrusal bir yükseliş-düşüş modeli içinde okuma eğilimi taşımaktadır. Böyle bir modelde müteahhir dönem çoğu zaman kurucu safhanın gölgesinde değerlendirilmekte ve bu dönemin özgül üretim biçimleri ikincil konuma itilmektedir. Oysa entelektüel tarih yalnızca kurucu metinlerin canlılığıyla değil, sonraki dönemlerin kavramsal derinleşme, tasnif ve sistematizasyon çabalarıyla da şekillenmektedir.

Bir disiplinin tarihsel anlamda "tedellî" yaşadığını ileri sürebilmek için kurumsal sürekliliğin kesintiye uğraması, metin üretiminin belirgin biçimde duraklaması ve kavramsal üretimde gözle görülür bir sönümlenme gibi göstergelerin birlikte değerlendirilmesi gerekir. Müteahhirûn belâgat literatürü bu ölçütler üzerinden ele alındığında, disiplinin bütünüyle işlevsizleştiğini ima eden bir görünüm ortaya çıkmamaktadır. Aksine tedris geleneğinin devam ettiği, metin üretiminin sürdüğü ve kavramların sistematik tasnifi yönünde yoğun bir çabanın yürütüldüğü anlaşılmaktadır.⁹⁸ Bu durum, söz konusu dönemin yalnızca bir "çöküş evresi" olarak tanımlanmasını güçleştirmektedir. Bununla birlikte müteahhir dönemde teknik yoğunluğun artması ve öğretimin metin merkezli bir yapı kazanması, Rızâ'nın nazarında belâgatın tatbikî yönü bakımından problemlili bir dönüşüm olarak yorumlanmıştır. Ancak bu yorumun genelleştirilerek bütün bir geleneğin "gerileme" olarak nitelendirilmesi, tarihsel çeşitliliği ve üretim farklılıklarını yeterince yansıtmamaktadır. Bu çerçevede Rızâ'nın "tedellî" söylemi, tarihsel bir olgunun doğrudan tasviri olarak değil, modern dönemde ortaya çıkan selefî dönüş merkezli

⁹⁶ Torbalı, *Geleneksel ve Modern Düşüncede Maslahat Tartışmaları (1871-1954)*, 15, 48, 62, 67, 73-78, 82, 86-88, 118.

⁹⁷ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)* (el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 12/182; Muhammed Reşid Rızâ, *Muhâverâtü'l-muslih ve'l-mukallid ve'l-vahdetü'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru'n-Neşr li'l-Câmi'ât, 2007), 45, 113; Torbalı, *Geleneksel ve Modern Düşüncede Maslahat Tartışmaları (1871-1954)*, 42-43, 73, 86-88.

⁹⁸ Klasik dönem belâgat muhtasarlarında metin üretiminin sürekliliği ve bu dönemin "durgunluk" evresi olarak nitelendirilmesine yönelik eleştiriler için bk. Evren Torbalı, "Klasik Dönem Belâgat Muhtasarları: Telif Sebepleri ve Özgünlük Problemi", *Harran İlahiyat Dergisi* 54 (2025), 118-119.

islah düşüncesinin ürettiği bir tarih yorumu olarak ele alınmalıdır. Öte yandan onun dil, meleke ve pedagojik işlevsellik konusundaki duyarlılığı, çağdaş belâgat öğretiminin imkânları bakımından yeniden değerlendirilebilir. Böylece mesele, tek taraflı bir çözüme anlatısına indirgenmeden, klasik geleneğin sürekliliği ile reformist söylemin tarih okuması birlikte ele alınmalıdır.

2.2. Şerh-Hâşiye ve Şekilcilik Eleştirisi

Rızâ'nın değerlendirmesinde belâgat öğretiminde görülen sorunların önemli bir boyutu, klasik medrese geleneğinde yerleşen şerh ve hâşiye merkezli anlayışla ilişkilendirilmektedir.⁹⁹ Bu yaklaşıma göre kurucu önderler döneminde belâgat, fasih üslûbun canlılığı içinde, örnek ve temsiller üzerinden kazanılan tatbikî bir meleke iken; müteahhir dönemde soyut tanımların, teorik tasniflerin ve metin merkezli ezberciliğin hâkimiyeti altında ruhumdan koparak donuk bir bilgi alanına dönüşmüştür.¹⁰⁰ Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'u, Kazvî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ı ve Teftâzânî'nin şerhleriyle birlikte belâgat, lafız ile mâna arasındaki tabîî dengeyi yitirmiş; Kur'ân'ın i'câzını idrak ettiren diri bir sanat olmaktan çıkarak kuru istihlâhlarla çevrili teknik bir disipline dönüşmüştür.¹⁰¹ Bu çerçevede Rızâ, söz konusu literatürün pedagojik işlevini sorgulamakta ve "Bu tür kitaplar, talebeleri belâgatten uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramaz." ifadesiyle eleştirisini keskinleştirmektedir.¹⁰² Bununla birlikte bu eleştiri, belâgat tarihini "canlı başlangıç-skolastik çözüme" ikiliği üzerinden okuyan normatif bir çerçeveye dayanmaktadır.

Rızâ'nın değerlendirmesinde bu metinsel ve kavramsal dönüşüm, doğrudan öğretim yöntemine yansımıştır. Geleneksel belâgat öğretimi, öğrenciyi fasih metinlerle doğrudan temastan koparan; ihtisar ve aşırı îcâz merkezli, kavram ezberine dayalı bir pratiğe indirgenmiştir.¹⁰³ Bu yöntem, ilmi kuru bir kavram ezberine dönüştürmüş ve dilin tabîî meleke boyutunu zayıflatmıştır. Böylece belâgat, yaşanan bir meleke olmaktan çıkarak biçimsel bir gösteriye dönüşmüştür. Rızâ'nın yorumunda bu süreç, öğrenciyi belâgate yaklaştırmak yerine ondan uzaklaştıran bir kelime oyununa, muammalara, bilmeceler zincirine ve sözlük maddeleri arasında kaybolan bir uğraşa dönüşmüştür.¹⁰⁴ Rızâ, bu durumu ironik bir üslûpla özetler: "Artık bizzat belâgat, insanı belâgatten uzaklaştırmaktadır."¹⁰⁵

Müteahhirûn dönemine ait belâgat metinleri dikkatle incelendiğinde, Rızâ'nın eleştirel anlatısında öne çıkan tek yönlü okumanın aksine, söz konusu literatürün yalnızca hacim azaltma veya önceki eserleri tekrar etme amacı taşımadığı görülmektedir. Bu eserlerde haşiv, tatvîl ve ta'kid gibi anlatım kusurlarını giderme; tertîb ve tehzîb yoluyla malzemeyi sistematikleştirme; cem' ve damm yoluyla dağınık meseleleri bir araya getirme; ziyâde ve idâfe ile muhtevayı zenginleştirme; teshîl ve izâh yoluyla öğrenimi kolaylaştırma gibi bilinçli telif stratejileri benimsenmiştir. Bu nedenle ihtisâr, salt bir kısaltma faaliyeti değil, mevcut ilmî birikimi seçme, düzenleme, yoğunlaştırma ve pedagojik açıdan işlevsel bir forma dönüştürme çabası olarak değerlendirilebilir. Aynı

⁹⁹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 15/321.

¹⁰⁰ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224; 26/345.

¹⁰¹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224; 15/321.

¹⁰² Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224; 26/345.

¹⁰³ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 1/101; 5/74.

¹⁰⁴ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 5/74.

¹⁰⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224; 26/345.

şekilde şerh ve hâşiye literatürü de yalnızca skolastik bir donukluk veya taklit zihniyetinin ürünü sayılmamalı; metnin anlam ufkunu genişleten, kavramları belirginleştiren ve nazarı çerçeveyi tahkim eden dinamik bir ilmî faaliyet olarak görülmelidir.¹⁰⁶ Bununla birlikte müteahhirün literatürünü yalnızca içsel ilmî tercihlerle değil, dönemin toplumsal-pedagojik şartlarıyla birlikte ele almak da mümkündür. Eğitim çevrelerinin genişlemesi, öğrenci profilinin farklılaşması ve fasih dil tecrübesinden görece uzaklaşmış daha geniş bir öğrenci kitlesinin ortaya çıkması, belâgat metinlerinin daha muhtasar, kurallı ve öğretilebilir formlara yönelmesini beslemiş olabilir. Nitekim bir metin türünün biçim ve muhtesasının, hitap ettiği kitlenin ve eğitim çevresinin ihtiyaçlarıyla şekillenebileceği kabulü, bilgi sosyolojisi perspektifiyle de ilişkilendirilebilir. Bu açıdan muhtasarlaşma ve kurallaşma, ilmî birikimi daha geniş çevrelere aktarmaya dönük işlevsel bir uyarlanma olarak düşünülebilir.¹⁰⁷

Sonuç olarak Rızâ'nın şerh-hâşiye literatürüne yönelik eleştirisi, belâgat öğretiminde teori ile uygulama ilişkisinin yeniden düşünülmesi bakımından önem taşımaktadır. Ancak bu eleştiri, müteahhirün belâgat geleneğinin bütünüyle gerileme, şekilcilik veya ölüm kavramlarıyla açıklanması için yeterli bir zemin sunmamaktadır. Zira söz konusu literatür, tekrar ve donukluktan ibaret olmayıp ilmî birikimi sistematikleştiren, kavramları belirginleştiren ve değişen eğitim şartlarına göre öğretilebilir formlara dönüştüren bir işlev de üstlenmiştir. Bu nedenle şerh, hâşiye ve muhtasar geleneğini, Rızâ'nın eleştirel teşhisini mutlaklaştırmak yerine, entelektüel süreklilik, disiplinler yoğunlaşma ve pedagojik uyarlanma ekseninde değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.

2.3. İlim-Amel Bütünlüğü ve Tatbikî İhyâ Tasavvuru

Rızâ'nın düşüncesinde belâgat tartışması yalnızca pedagojik bir mesele değil, aynı zamanda ilim ile amel arasındaki ilişkinin yeniden kurulmasına yönelik daha geniş bir tasavvurun parçasıdır. Bu yaklaşım, “Kim bildiğiyle amel ederse, Allah ona bilmediğini öğretir”¹⁰⁸ hadisiyle ve Hz. Ali'nin (ö. 40/661) “İlim amele seslenir; amel cevap vermezse ilim göçer” sözüyle ifadesini bulan amel merkezli bir bilgi anlayışına dayanmaktadır.¹⁰⁹ Bu çerçevede bilgi, ancak eyleme dönüştüğünde hem zihinsel melekeye hem de ahlâkî olgunluğa ulaşır. Rızâ, amelden kopan bilgiyi hakikati yansıtamayan paslı bir aynaya

¹⁰⁶ Torbalı, “Klasik Dönem Belâgat Muhtasarları: Telif Sebepleri ve Özgünlük Problemi”, 104-119; Tunahan Erdoğan, “Hadis Usûlü Literatüründe İhtisâr Türünün Karakteristiği”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 28/54 (2023), 62-64; Eminoğlu, *Arap Belâgatı Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, 31-32.

¹⁰⁷ Medrese öğretiminin kurumsallaşması, yaygınlaşması ve bilgi aktarım biçimleriyle ilişkisi hakkında genel çerçeve için bk. George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hıristiyan Batı*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu - Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 67-76, 163-199; ayrıca bk. 403-414. Bir metin türünün biçim ve muhtesasının, hitap ettiği kitlenin ve aktarım ortamının ihtiyaçlarıyla birlikte şekillenebileceği yönündeki değerlendirme, bilginin toplumsal ve kurumsal bağlam içinde ürettiğini vurgulayan bilgi sosyolojisi perspektifiyle ilişkilendirilebilir. Peter L. Berger - Thomas Luckmann, *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, çev. Vefa Saygın Öğütle (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008), 5-6, 24-25. Arap belâgatı geleneğinde çevre ve bağlam faktörünün anlam üretimine etkisinin bilgi sosyolojisi perspektifiyle değerlendirilmesi hakkında ayrıca bk. Eminoğlu, *Arap Belâgatı Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, 33 (38 no'lu dipnot).

¹⁰⁸ Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî, *Bahri'1-fevâ'id*, thk. Muhammed Hasan İsmail-Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999/1420), 99; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğni li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000/1412), 1/382.

¹⁰⁹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 2/25.

benzetir; zira ilim, âlimin zihninde hakikatin yansıması, amel ise bu aynayı parlatan ışık konumundadır.¹¹⁰ Benzer biçimde amelsiz bilgi, kullanmasını bilmeyen bir kimsenin evindeki âlet gibidir: Yer kaplar, zihni doldurur; fakat ruha canlılık kazandırmaz. Bu tür bilgi, ilmin özünden kopmuş, yalnızca şekil ve iskelet düzeyinde varlık gösteren bir tasavvur olarak kalır. Gerçek bilgi ise zihinden hayata intikal eden ve amel yoluyla yeniden üretilen bilgidir.¹¹¹

Rızâ'nın eğitim anlayışında öğretim, salt bilgi aktarımından ibaret değildir; insanın zihinsel idrakiyle ahlâkî olgunluğunu bütünleştiren bir inşa faaliyetidir.¹¹² Bu süreç, öğrencinin kavrayış kapasitesine uygun biçimde tadrîcî olarak ilerlemelidir. Zira öğretmen, "talebenin zihnini tartan bir terazi" konumundadır.¹¹³ Gerçek öğrenme ise bilginin yaşanmasıyla mümkündür; çünkü bilgi, varlıkla temas ettiği ölçüde kalıcı hâle gelir. Anlamadan yapılan ezber zihni doldurur, fakat kalbi beslemez.¹¹⁴ Bu nedenle Ezher'de yerleşen şerh-hâşiye merkezli pedagojik yapı, Rızâ'nın eleştirisinde yalnızca yöntemsel bir zafiyet değil, aynı zamanda ilmin bereketini tüketen derin bir epistemolojik kriz olarak görülmektedir.¹¹⁵ Bu yaklaşımda eğitim, zihni bilgiyle doldurmak için değil, bilgiyi davranışa, ahlâka ve üretime dönüştürmek için vardır.

Rızâ'nın yaklaşımında belâgatın yeniden dirilmesi, fasih Arapça söylemin örnekler üzerinden ve uygulamalı biçimde yaşanarak öğrenilmesiyle mümkündür. Bu modelde kurallar, öğrenmenin nihai amacı değil, anlamın sezgisel boyutuna ulaşmayı kolaylaştıran araçlardır.¹¹⁶ Belâgat öğretiminin temel gayesi, öğrencinin hem dilsel meleke hem de estetik sezgi kazanmasıdır. Bu hedef, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin yöntemini esas alan, örnek temelli ve sezgiye dayalı bir öğretim modeliyle gerçekleştirilebilir. Rızâ, bu çerçevede kısa fakat muhteva bakımından yoğun bir ders kitabının kullanılmasını; Kur'ân, hadis ve fasih ediplerin sözlerinden seçilmiş belîğ örneklerle çalışılmasını önerir.¹¹⁷ Öğretmen, öğrencinin dikkatini bu örneklerde gizli belâgat sırlarına yöneltmeli; okuma sırasında hissedilen anlam derinliği, ruhanî etki ve estetik heyecanı bilinçli bir farkındalığa dönüştürmelidir. Ardından belâgat bakımından zayıf ifadelerle yapılacak karşılaştırmalar aracılığıyla öğrencilerin fasih ile gayr-i fasih arasındaki farkı hem duygusal hem de bilişsel düzeyde tecrübe etmeleri sağlanmalıdır.¹¹⁸ Böylece öğrencinin dili içselleştirme yeteneği gelişmekte, zevki arınmakta ve ifadesi olgunlaşmaktadır. Bu pedagojik yapı içinde ilim melekeye, bilgi amele, amel ise ahlâka dönüşür. Başka bir ifadeyle Rızâ'nın perspektifinde belâgat, kuru bir nazariyeden çıkarak yaşayan bir bilinç, ahlâkî incelik ve entelektüel duyarlık terbiyesine dönüşmektedir.¹¹⁹

Rızâ'nın teorik düzeyde kurduğu bu ilim-amel bütünlüğü, geliştirdiği tatbikî eğitim modeliyle kurumsal bir yapı kazanır. Bu modele göre eğitim süreci; okuma, dinleme,

¹¹⁰ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 2/25; 3/539; 8/224.

¹¹¹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 2/25; 28/433.

¹¹² Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 14/801.

¹¹³ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 6/621.

¹¹⁴ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 8/224.

¹¹⁵ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 6/621; 15/321.

¹¹⁶ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 14/801.

¹¹⁷ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 14/801; 28/433.

¹¹⁸ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 28/433.

¹¹⁹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 14/801; 28/433.

ezber, uygulama, konuşma, alıştırma, yazma, mukayese, mütalaa ve sürekli meşgul olma aşamalarından oluşan çok dereceli bir süreçtir. Öğrenci, Kur’ân, hadis, hutbe ve şiir örnekleri aracılığıyla fasih Arapçanın ritmini ve nazmî bütünlüğünü kavramakta; ardından taklit ve tatbik yoluyla dili içselleştirmektedir. Bu yaklaşımın pratik karşılığı Dârü'd-Da've ve ve'l-İrşâd mektebinde somutlaşmış; Rızâ, söz konusu kurumu geliştirdiği pedagojik modelin tatbik sahası olarak değerlendirmiştir. Bu kurumda dersler, din ile hayat, ahlâk ile ilim arasındaki bağı görünür kılacak biçimde düzenlenmiş; belâgat öğretimi, şerh-hâşiye soyutluğundan çıkarılarak doğrudan Abdülkâhir el-Cürçânî'nin metinleri üzerine inşa edilmiştir.¹²⁰ Böyle bir eğitim anlayışında öğrenci, belîğ metinleri yalnızca anlamakla kalmamakta, onları yaşamakta; bilgi, uygulama ve mütalaa iç içe geçerek kalıcı bir melekeye dönüşmektedir. Bu belâgat anlayışının en çarpıcı tezahürü, belîğ sözün toplumu diriltici kudretinde somutlaşır. Bu bağlamda atıfta bulunduğu örneklerden biri, Leylâ bint Lukeyz'in esaret altındaki belîğ hitabıdır. Rızâ'nın aktarımına göre Leylâ, kabilesi mağlup olup zincire vurulduğunda “عَلُونِي” (Beni zincire vurun) diyerek yenilgiyi izzete, esareti direnişe dönüştüren bir söz söylemiştir. Bu ifade, belâgatın kelimeyi fiile, sözü eyleme dönüştüren diriltici ruhunu temsil eder.¹²¹ Bu anlayışta belâgat, yalnızca nazmın düzeniyle değil, kalplerin dirilişiyle ölçülür. Diriltici kelâm, ümmetin ahlâkî seciyesini, zihnî istiklâlini ve toplumsal canlılığını koruyan bir güçtür. Bu yönüyle belâgat, Rızâ'nın perspektifinde yalnızca “söz sanatlarının disiplini” değil, ümmetin medeniyet hafızasını, direniş bilincini ve ahlâkî sürekliliğini canlı tutan tatbikî bir pedagojidir.¹²²

Genel olarak değerlendirildiğinde, Rızâ'nın tarihsel “tedellî” anlatısı bütünüyle benimsenmese de onun ilim-amel bütünlüğüne dayalı tatbikî yaklaşımı günümüz belâgat öğretimi için dikkate değer imkânlar sunmaktadır. Kur’ân, hadis ve fasih metinler üzerinden yürütülen uygulama merkezli öğretim, belâgatın yalnızca kavramsal bir bilgi alanı değil, zevk ve meleke kazandıran canlı bir disiplin olarak ele alınabileceğini göstermektedir. Ancak bu modelin işlevsel hâle gelmesi, belâgat derslerinin süre, ders saati ve program sürekliliği bakımından güçlendirilmesine bağlıdır.

Sonuç

Bu çalışma, belâgatın günümüz ilahiyat müfredatlarındaki konumunu Reşîd Rızâ'nın “tedellî-ıslah” söylemiyle ilişki içinde değerlendirmiş; ancak Rızâ'nın müteahhir belâgat geleneğine yönelik tarihsel gerileme ve meleke kaybı hükmünü benimsememiştir. Bu bakımdan “tedellî”, çalışmada tarihsel bir olgu olarak değil, Rızâ'nın normatif eleştirisini yansıtan bir söylem olarak ele alınmıştır. Müteahhir dönem belâgat literatürü ise muhtasar, şerh ve hâşiye türleri üzerinden kavramsal sistemleşme, öğretimi kolaylaştırma ve ilmî birikimi koruma işlevleriyle disiplinin sürekliliğini destekleyen üretken bir evre olarak görülebilir. Buna karşılık çalışmanın tespit ettiği asıl sorun tarihsel değil, günceldir: belâgatın bugünkü müfredatlarda ders süresi, kredi yükü, zorunluluk statüsü ve program sürekliliği bakımından sınırlı bir yer edinmesi, yani ikincilleşmesidir.

¹²⁰ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 14/801.

¹²¹ Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 4/422, 427.

¹²² Rızâ, *Mecelletü'l-menâr*, 15/321; 27/673.

Bu ikincilleşme, öğrencinin fasih ve edebî metinlerle doğrudan temasını daraltabilmekte; öğretimin büyük ölçüde kavram, tanım ve tasnif aktarımıyla sınırlı kalmasına yol açabilmektedir. Rızâ'nın söyleminin günümüz açısından dikkate değer yanı da burada belirginleşmektedir. Onun vurguladığı tatbikî öğretim ihtiyacı, müteahhir geleneğin zorunlu bir gerileme sürecinden geçtiğini göstermek için değil, öğretimin uygulamadan koştığı çağdaş kurumsal şartlarda ortaya çıkabilecek meleke zayıflaması riskini düşünmek için işlevsel bir imkân sunmaktadır. İlim-amel bütünlüğüne, metin merkezli çözümlenmeye ve örnekler üzerinden meleke kazandırmaya dayanan bu yaklaşım, belâgatı yalnızca nazarî bir bilgi alanı olarak değil, uygulama ve yorum pratiğiyle canlılık kazanan bir disiplin olarak yeniden düşünmeye katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak belâgatın tarihî miftâhu'l-ulûm misyonunu çağdaş ilahiyat öğretiminde yeniden işlevsel kılmak, iki aşamalı bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. İlk ve öncelikli adım, ikincilleşmenin azaltılması; yani belâgat derslerine ayrılan dönem sayısının, haftalık ders saatinin ve program içindeki sürekliliğin güçlendirilmesidir. Ancak bu koşul sağlandığında, Rızâ'nın tatbikî pedagojisinden ilham alan uygulamalı ve metin merkezli öğretim modellerinin verimli biçimde hayata geçirilmesi mümkün görünmektedir. Bununla birlikte bu makale, söz konusu modelin ampirik bir reform tasarımı sunmamakta; belâgat öğretiminin pedagojik yönünü yeniden ele almaya yönelik kavramsal bir zemin sunmaktadır.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Beyanı	Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde sınırlı ölçüde yapay zekâ araçlarından yararlanılmış olup, içerik, analiz, yorum ve sonuçlara ilişkin tüm akademik sorumluluk yazara aittir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Artificial Intelligence Statement	During the preparation of this study, artificial intelligence tools were used to a limited extent; however, all academic responsibility for the content, analyses, interpretations, and conclusions rests with the author.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Berger, Peter L. - Luckmann, Thomas. *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. çev. Vefa Saygın Öğütle. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008.
- Brunner, Rainer. "Lâdînî Latin Alfabeti Milliyetçilik Çağında Reşid Rıza'nın Arapça ve Türkçe Üzerine Düşünceleri". çev. Hilal Livaoğlu Mengüç. *İslâmî İlimler Dergisi* 15/1 (2020), 177-208.
- Burhânî, Menûbe. *el-Fikru'l-makâsîdî 'inde Muhammed Reşîd Rızâ*. Bâtna, 2007.
- Dârîmî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *Müsnedü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dârü'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2000/1412.
- Ekrizâm, Abdullâh. *el-Fikru'l-makâsîdî fi Tefsîri'l-menâr*, ts.
- Eminoğlu, Ali. *Arap Belâgatı Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*. ed. Mücahit Küçüksarı. Konya: Yediveren Kitap, 2025.
- Erdoğan, Tunahan. "Hadis Usûlü Literatüründe İhtisâr Türünün Karakteristiği". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 28/54 (2023), 31-72. <https://doi.org/10.20519/divan.1181149>
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Abdülkâhir el-Cürçânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kavak, Özgür. *Reşid Rıza'nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Kelâbâzî, Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî. *Bahrü'l-fevâ'id*. thk. Muhammed Hasan İsmail-Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999/1420.
- Kılıç, Hulusi. "Delâilü'l-i'câz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/114-115. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kınar, Kadir. "Abdulkâhir el-Cürçânî'nin Nazm Teorisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/13 (2006), 65-101.
- Kızıklı, Zafer. "Arap Dili Belâgat Bilimine Kurumsal Bir Yaklaşım". *İslâmî Araştırmalar* 24/1 (2013), 17-24.
- Konaklı, Numan. "İ'câzü'l-Kur'ân Fikri: Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/43 (2012), 251-290.
- Külünkoğlu, Gülnur. "Reşid Rızâ'nın Düşüncesinde Makâsîd-ı Kur'ân". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 292-316. <https://doi.org/10.31121/tader.980667>
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu - Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Patton, Michael Quinn. *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 4. Basım, 2015.
- Rızâ, Muhammed Reşîd. *Mecelletü'l-menâr*. 35 Cilt, ts.

Rızâ, Muhammed Reşîd. *Muhâverâtü'l-muslih ve'l-mukallid ve'l-vahdetü'l-İslâmiyye*. Kahire: Dâru'n-Neşr li'l-Câmi'ât, 2007.

Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*. el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî el-Hanefî. *Miftâhu'l-'ulûm*. thk. Na'îm Zerzûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 1987.

Şahin, Mehmet. *Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze İlahiyat Fakültelerinde Arap Dili Belagati Öğretimi*. İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Şimşek, İbrahim. "Tefsîrû'l-Menâr'daki İncelikler". *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2023), 14-26.

Şimşek, Şahin. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Belagat Dersine İlişkin Görüşleri". *Van İlahiyat Dergisi* 12/21 (2024), 124-143.

Torbalı, Evren. *Geleneksel ve Modern Düşüncede Maslahat Tartışmaları (1871-1954)*. Ankara: Fecr Yayınları, 2023.

Torbalı, Evren. "Klasik Dönem Belâgat Muhtasarları: Telif Sebepleri ve Özgünlük Problemi". *Harran İlahiyat Dergisi* 54 (2025), 96-123. <https://doi.org/10.30623/hij.1722907>

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 8. Basım, 2011.

Yılmaz, Mehmet - Salem, Mohammed Saeed. "Belagat Öğretimindeki Problemler, Yöntemler ve Çözüm Önerileri (Türk Üniversiteleri Örneği)". *Antakiyat* 6/2 (2023), 209-229.

AÜİF, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Lisans Program Müfredatı". Erişim 22 Şubat 2026. <https://www.divinity.ankara.edu.tr/ilahiyat-dersleri/>

AKDÜİF, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Lisans Program Müfredatı". Erişim 22 Şubat 2026. https://ilahiyat.akdeniz.edu.tr/tr/lisans_mufredat_dersleri-6503

AKÜİF, Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Lisans Program Müfredatı". Erişim 22 Şubat 2026. <https://ilahiyat.aku.edu.tr/mufredat-dersleri/>

DEÜİF, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Lisans Program Müfredatı". Erişim 22 Şubat 2026. <https://derskatalogu.deu.edu.tr/program?code=U2FsdGVkX19YmxmrSkf2hL5RiysiZDgFwXDHbtdQLrc%253D&lang=tr>

FÜİF, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Lisans Program Müfredatı". Erişim 22 Şubat 2026. <https://ilahiyyatf.firat.edu.tr/page/883>

GÜİF, Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Lisans Program Müfredatı". Erişim 22 Şubat 2026. <https://ilahiyyat.gantep.edu.tr/pages.php?url=ders-katalogu-ve-icerikleri-24>

HÜİF, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Lisans Program Müfredatı". Erişim 22 Şubat 2026. <https://hitit.edu.tr/tr/ilaf/mufredat-programlari>

İÜİF, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Lisans Program Müfredatı (Örgün Öğretim)". Erişim 22 Şubat 2026. [https://ebs.istanbul.edu.tr/home/dersprogram/?id=8162&birim=ilahiyat \(arapca\) lisans programi \(orgun ogretim\)&yil=2025](https://ebs.istanbul.edu.tr/home/dersprogram/?id=8162&birim=ilahiyat (arapca) lisans programi (orgun ogretim)&yil=2025)

SÜİF, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Lisans Program Müfredatı". Erişim 22 Şubat 2026. <https://selcuk.edu.tr/birim/sayfa/5342/mufredat-8648>

ŞÜİF, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. "Lisans Program Müfredatı". Erişim 22 Şubat 2026. https://ilahiyat.sirnak.edu.tr/file/menuFiles/guncel-mufredat_6683777b-3a79-448b-84d6-79def9bbc28f.pdf